

УДК 656.23

Олена Ревуцька

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано основні аспекти функціонування монополій в Україні як необхідної умови ефективного функціонування ринку.

Ключові слова: монополія, антимонопольна політика, обсяг виробництва, конкуренція.

В статье проанализированы основные аспекты функционирования монополий в Украине как необходимое условие эффективного функционирования рынка.

Ключевые слова: монополия, антимонопольная политика, объем производства, конкуренция.

The article analyzes the main aspects of the monopolies in Ukraine as a necessary condition for the effective functioning of the market.

Keywords: monopoly, antimonopoly policy, production volume, competition.

Постановка проблеми дослідження. Незважаючи на існуюче поняття «монополія» трактування цього терміна суттєво відрізняються. Погоджуючись принципово з тим, що обов'язковою ознакою стану монополії є обмеження кількості продавців продукції числом «1», відмітимо необхідність обліку просторових та часових аспектів ідентифікації цього поняття; тому монополію треба визначати як ситуацію, при якій в конкретному місці та у конкретний час існує лише один виробник відповідного товару чи послуги.

Важливими характеристиками ситуації монополії буде як сама можливість її подолання, так і тривалість та вартість цього процесу. Слід також звернути увагу на ту обставину, що такі важливі характеристики ситуації монополії, як втрата засобів та часу на її вирішення є, як правило, взаємозалежними, оскільки при інших незмінних умовах скорочення строку подолання монополізму буде супроводжуватися додатковими витратами.

Економіка України перебуває у стані переходу до ринку, затвердження ринкових принципів на противагу державному монополізму. Це робить дослідження з антимонопольної політики особливо актуальним з тим, щоб враховуючи теоретичні положення та досвід розвинених ринкових економік, визначити оптимальний стан монополізму та конкуренції, сприятливий для розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь вивченості проблем діяльності монополій в Україні на сьогодні в цілому досить високий. Однак більшість вітчизняних і зарубіжних авторів розглядають систему регулювання діяльності монополій антимонопольним комітетом України безвідносно до конкретних внутрішніх і зовнішніх умов функціонування ринкової економіки.

© Ревуцька О. Є., 2013

Мета даного дослідження. Дослідження проблем сучасного стану функціонування монополій та антимонопольного комітету України є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Монополія – ринок, на якому кількість продавців настільки незначна, що кожний із них спроможний впливати на загальний обсяг пропозиції, ціну товару (послуги); виключне право виробництва, торгівлі, промислу тощо, що належить одній особі, їх групі чи державі; це окремі підприємства, об'єднання підприємств, господарські товариства, які виробляють значну кількість продукції певного виду і таким чином займають монополічне становище на ринку, впливають на процес ціноутворення, і отримують більш високі (монополічні) прибутки. Вважається, що об'єктом зацікавленості в національній економіці є не сама монополія, не її домінуюче положення на ринку, а монополізм, тобто такий тип економічних відносин, коли господарюючий суб'єкт пропонує контрагентам приймати рішення на корисних для себе умовах, використовує в своїх інтересах ринковий попит.

Формами прояву монополізму виступає напруженість цін та скорочення виробництва, інфляція, підвищення оплати праці, недооцінка маркетингу, реклами, якості продукції конкурента та ін. Намагання підвищити ціну на основі зниження обсягів виробництва означає не тільки недовикористання ресурсів, але й недоступність продукції для значної частини споживачів. Однак монополії можуть мати і значні резерви (матеріальні, фінансові) для запровадження результатів науково-технічного прогресу, використовуючи їх, коли виникає необхідність дослідити нового конкурента та забезпечити підвищення прибутку, опанувати нові ринки. Вони, як правило, мають можливість знижувати витрати виробництва за рахунок обсягів випуску продукції, використовуючи більш потужні та виробничі засоби праці, кваліфікаційну робочу силу тощо. Але існує небезпека застою. Специфічну економічну форму реалізації ринкової переваги монополії, через яку на її користь перерозподіляється й частина прибутку інших підприємств, називають монополістичним надприбутком, що може зачіпати інтереси широкого кола суб'єктів національної економіки, є носієм економічної влади. Чим більший прибуток в ціні продукції, тим значніша монополісна влада.

В останнє десятиліття більшість західних економістів кардинально переглянули свої позиції щодо прямого взаємозв'язку рівня концентрації та темпів науково-технічного прогресу і дійшли висновку, що ці речі практично несумісні і мають зворотну залежність. Оскільки досконала конкуренція:

- не дозволяє розгорнути великомасштабне виробництво, отримати економію на масштабі і досягти, таким чином, мінімальних виробничих витрат на одиницю продукції;
- не створює достатніх стимулів для проведення досліджень, тому що приріст прибутку внаслідок технологічного вдосконалення буде тимчасовим через легкість входу інших фірм в галузь. Отримання самої можливості для такого вдосконалення вимагає великих фінансових ресурсів на проведення НДКР, яких невеликі фірми не мають в розпорядженні;
- не завжди може забезпечити достатній діапазон споживчого вибору і сприяти розробці нових продуктів, тому що призводить до стандартизації продуктів, тоді як монополістична та олігополістична конкуренція навпаки, породжує широку різноманітність типів і відтінків якості виробів.

Названі аргументи використовуються на заході для захисту промислової концентрації виробництва з доданням до них ще і чинника міжгалузевої, іноземної і потенційної конкуренції. Доцільність відмови від класичного розуміння конкуренції і антимонопольних стереотипів, необхідність концентрації виробництва також зна-

ходять обґрунтування серед російських і українських вчених. Вони заперечують категоричність неминучого занепаду монопольного виробництва і доводять, що в реальній економіці його прогресивна динаміка зрештою переважає.

Відновлення високого рівня концентрації виробництва і відміна традиційного анти-трестового законодавства і регулювання слугують основним засобом для підвищення міжнародної конкурентоспроможності національного господарства. Найжорсткіше антитрестове законодавство здійснювалося в США: виявлені при цьому порушення навіть вважалися кримінальними злочинами, за які накладалося позбавлення волі. Проте, починаючи з 80-х років ХХ ст. в антитрестове законодавство були внесені істотні зміни, зокрема, переглянуті вимоги щодо злиття, підвищений «поріг» ринкової концентрації при горизонтальному злитті та ін.

Чинні нормативні документи в Україні визначають загальні підходи до оцінки значущості конкуренції. Активізація конкурентної політики сприяла прийняттю в 2011 р. Закону України «Про захист економічної конкуренції», яким закріплено, що монопольним вважається положення суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку виробництва товару складає 35 або менше відсотків, але він не відчуває істотної конкуренції, а також якщо сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 50%; сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 70%.

Основна кількість порушень конкурентного законодавства пов'язана саме із зловживанням монопольним положенням на ринку. За умови, що частка монопольного сектора економіки у ВВП перевищує 40%, частка зловживань складає 48%. У структурі зловживань монопольним положенням, які присікає Антимонопольний комітет України, переважають порушення цінового характеру. Контроль над розвитком конкуренції і обмеженням монополістичної діяльності учасників ринкової економіки здійснюють спеціально створені антимонопольні органи. Таким чином, антитрестове законодавство спрямоване на регулювання монополізму і конкуренції в інтересах розвитку національної економіки.

Конституція України забороняє не монополії, як такі, а лише зловживання монопольним положенням. На захист від таких явищ спрямовані санкції Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», який припускає можливість накладання штрафів Антимонопольним комітетом, залучення до адміністративної, цивільної і кримінальної відповідальності.

Особливу увагу комітет звертає на сферу природних монополій. Завищені тарифи на їх послуги, низьку якість останніх, ускладнений доступ до мережі гальмують розвиток конкурентного сектора і економіки в цілому. Погоджувати інтереси природних монополій, їх споживачів і усього суспільства покликане державне регулювання. Правові основи сучасної системи такого регулювання закладені Законом України «Про природні монополії», прийнятим ще в 2000 р. Проте на практиці ця система повною мірою, на жаль, не створена. Існуючі регулюючі органи нерідко самі узаконюють завищені доходи монополістів. Наприклад, були схвалені тарифи на енергопостачання, які передбачали покриття цілої низки неефективних витрат компаній, що забезпечують енергетичними ресурсами. Недоліки в системі державного регулювання природних монополій вимушений виправляти конкурентний орган. З числа припинених Комітетом зловживань монопольним положенням більше половини припадає на природні монополії.

ІНШІ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

При оцінці стану конкуренції, монополізму та їх впливу на розвиток слід враховувати, що перехід від командно-адміністративної системи до ринку – процес занадто складний і багатоплановий, щоб його можна було осмислити у рамках схем, хай і дуже добротних, але розроблених на основі чужого досвіду. Це стосується, зокрема, характеру монополізму в перехідній економіці України. Він істотно відрізняється від монополізму в країнах із розвинутою ринковою економікою. Там основний тип представлений монополіями, що виникають із економічних умов: концентрації виробництва і капіталу, диференціації продукції, ефекту масштабу виробництва. Умовно такий монополізм можна назвати «виробничим». Існує він і в Україні. Проте у нас значне розповсюдження набув монополізм іншого роду.

З огляду на концепцію відомого американського економіста, лауреата Нобелівської премії О. Норта такий монополізм слід було б назвати інституціональним. Джерела і прояви «інституціонального» монополізму виступають в найрізноманітніших формах: у наданні окремим підприємцям виняткових прав на певну діяльність, в неоднаковому режимі оподаткування, в пільговому доступі до фінансових сировинних ресурсів, інфраструктурі тощо. Про серйозність проблеми інституціональних обмежень конкуренції свідчить хоч би те, що за минулі десять років Комітетом визнані, що суперечать законодавству про конкуренцію, близько трьох тисяч дій органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. У більш ніж 3,3 тисячах випадків Комітет заперечував проти прийняття рішень цих органів, які могли мати антиконкурентні наслідки, або вимагав внесення в них змін.

До пов'язаних з обмеженням і подоланням «інституціонального» монополізму, належить впорядкування системи державної допомоги підприємствам. Потрібно, щоб механізм надання державної допомоги був прозорим і не впливав негативно на конкуренцію. Перелік суб'єктів господарювання, що займають монополіне положення на загальнодержавному ринку (суб'єкти природних монополій) подано у табл.1.

Таблиця 1. Перелік суб'єктів господарювання, що мають монополіне положення на загальнодержавному ринку(суб'єкти природних монополій)

Суб'єкт природної монополії	Послуги, що надаються
ГП «Національна енергетична компанія «Укренерго»	Передача електроенергії магістральними та міждержавними електричними мережами
«Укрзалізниця»	Послуги використання залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування
НАК «Нафтогаз України»	Транспортування нафти та газу магістральними трубопроводами
ГП «Украерорух»	Послуги управління по аеронавігаційному обслуговуванню повітряних суден
ВАТ «Одеський державний припортовий завод»	Спеціалізовані послуги транспортного терміналу з прийому, охолодження, зберігання і перевантаження аміаку
«Укрпошта»	Універсальні послуги поштового зв'язку
Концерн «РРТ»	Надання в користування технічних засобів мовлення; послуги користування радіорелейними каналами зв'язку
ВАТ «Укртелеком»	Місцевий телефонний зв'язок; Послуги користування некомутованими каналами зв'язку

Антимонопольна (конкурентна) політика держави є ключовим елементом підвищення конкурентоспроможності національних компаній у всіх сферах економіки. Саме умови взаємодії господарюючих суб'єктів та їх відносні розміри у сучасній ринковій економіці визначають схильність до інвестицій та інновацій.

Сучасний розвиток міжнародної економіки характеризується процесами глобалізації виробництва та торгівлі, консолідації активів провідними сферами господарювання, перенесення виробничих потужностей в регіони з низькою собівартістю та домінуванням потужних транснаціональних корпорацій (далі ТНК.). Конкурентоспроможну економіку формують конкурентоспроможні компанії, а конкурентоспроможність національної економіки на світовому ринку залежить від фінансової потужності її ТНК. Незважаючи на свій міжнародний статус, ТНК мають достатньо визначену країну реєстрації чи в більш широкому розумінні – країну-базу, де звичайно і акумулюється прибуток компанії, виплачується основна частина податків, концентрується управлінський та науковий потенціал.

Будь-яка держава повинна бути зацікавлена в результативній взаємодії з корпоративним сектором, створенням умов для його розвитку і міжнародної експансії. Консолідація національних компаній шляхом злиття (в тому числі і зі світовими компаніями) є сьогодні єдиною можливістю протистояти поглинанню з боку провідних світових ТНК. Але чинне антимонопольне законодавство не дозволяє українським компаніям ефективно протидіяти глобальним викликам. При цьому уряд розвинених країн намагається заохочувати створення та розвиток власних ТНК, які є рушійною силою прогресу їх економік.

10 квітня 2008 р. Верховна Рада України ратифікувала протокол приєднання нашої держави до Світової торгової організації. Також органи влади постійно говорять про зацікавленість у створенні зони вільної торгівлі з країнами Євросоюзу та СНД. Але вказані процеси інтеграції України в світову економіку можуть бути ефективними лише за умови внесення відповідних змін в антимонопольне законодавство, яке на сьогодні за багатьма параметрами більш жорстке, ніж законодавство переважної більшості країн світу, зокрема країн ЄС та Російської Федерації.

Чинне в Україні антимонопольне законодавство засноване на застарілій німецькій моделі, яка в сучасних умовах давно втратила свою актуальність і не використовується в жодній країні світу, включаючи й безпосередньо Німеччину. Недосконалість національного антимонопольного законодавства ставить вітчизняні компанії у свідомо нерівні умови конкурентної боротьби з провідними корпораціями світу, стримує інноваційний, інвестиційний та експортний потенціал української економіки.

Таким чином, вже давно назріла необхідність внесення змін в Закон України «Про захист економічної конкуренції» (далі – Закон) з метою приведення нормативної бази національного антимонопольного законодавства згідно з кращою світовою практикою в цій сфері.

Основна мета змін повинна складатися із модернізації національного антимонопольного законодавства і в подальшому використанні об'єктивного економічного аналізу в оцінці концентрації, односторонніх та колективних дій (до яких належать зловживання монопольним положенням чи погоджені дії, включаючи зговори). Україні потрібен Закон з більш гнучким та ефективним механізмом аналізу, при якому оцінці конкуренції і втручанню держави у ці процеси належить важлива роль, але зазначене втручання здійснюється лише в тих випадках, коли воно дійсно потрібне. У результаті Антимонопольний комітет України буде мати можливість зосередитись на оцінці та переслідуванні найобурливіших порушень антимонополь-

ного законодавства, що суттєво впливають на національних споживачів та економіку, замість не завжди обґрунтованих витрат ресурсів на вивчення концентрацій та інших дій, які за своєю природою не можуть мати значний вплив на умови конкуренції.

Оновлене антимонопольне законодавство має сприяти встановленню правил та нормативів, які забезпечують прозорість та безсторонність розгляду справ антимонопольним органом, передбаченість таких розглядів та їх результатів та, з часом, нададуть компаніям та професіоналам чіткі інструкції щодо самостійної оцінки наслідків запланованої концентрації, одноосібних та колективних дій на ринку.

Відповідно до статті 1 Закону України, «ринок товару (товарний ринок) – сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція». Визначення досить загальне й не дає відповіді на ключове питання: для якої групи товарів конкурентного середовища можливо віднести лише внутрішній ринок, а для яких регіональний чи глобальний товарні ринки.

Антимонопольне законодавство провідних країн світу містить більш широке поняття товарного ринку, який враховує специфіку більшості сучасних товарних ринків як регіональних, так і глобальних, тобто таких, які виходять за межі державних кордонів і піддаються впливу господарюючих суб'єктів, здійснюючих свою діяльність за межами держави.

Зазначений підхід дозволяє антимонопольним органам при здійсненні аналізу товарного ринку визначати стан конкуренції на ньому, враховуючи наявність зарубіжних виробників (продавців, споживачів) відповідного товару. Тому, ці зміни повинні передбачати новий підхід до визначення географічних меж товарного ринку. Це потрібно для впевненості в тому, що антимонопольний орган застосовує об'єктивні критерії, коли досліджує конкурентні наслідки одноосібних/колективних дій чи запланованих угод на відповідному ринку, який може бути значно ширшим, ніж національний чи його частина.

Слід визнати, що Антимонопольний комітет України де-факто уже неодноразово керувався вказаним розумінням меж товарного ринку. Як приклад можна навести аналіз ринку ЖРС для прийняття рішення про дозвіл недавньої консолідації горнорудних активів «Метінвест Холдинга» та «Смарт-холдинга». Рішення про дозвіл даної концентрації абсолютно обґрунтовано приймалося антимонопольним органом із урахуванням існування зарубіжних (перш за все російських) постачальників ЖРС на український ринок. У результаті був створений гравець світового масштабу з українською пропискою, що увійшов у шістку найбільших виробників ЖРС із річним обсягом виробництва 40 млн тонн.

Поріг у розмірі 35% частки ринку, як ознака домінування, не відповідає загальносвітовій практиці. Країни Європейського Союзу, Російської Федерації встановлюють вказані обмеження в розмірі не менше 50% від частки товарного ринку. Антимонопольне законодавство в країнах Євросоюзу вже давно не є перешкодою для створення великих компаній. Злиття декількох компаній із різних країн ЄС, як правило, не веде до створення монополій, як це трапилось би при злитті двох великих корпорацій в рамках національного ринку. У більшості розвинених країн визначення монопольного (домінуючого) положення суб'єкта господарювання на відповідному товарному ринку здійснюється тільки на підставі сукупності факторів, кожний із яких, взятий окремо, не може бути визначальним, а саме: розмір частки суб'єктів господарювання на ринку товару; наявність можливості для входу інших суб'єктів господарювання на ринок товару чи його розширення; соціальні, економічні, екологічні та інші наслідки діяльності суб'єктів господарювання.

Будь-які форми злиття та поглинання трактуються чинним законодавством як концентрація. Здійснення концентрації потребує обов'язкового отримання дозволу Антимонопольного комітету України, якщо сукупна вартість активів чи обсяг реалізації усіх учасників концентрації з урахуванням відносин контролю за останнім фінансовим роком, зокрема і за кордоном, перевищує суму 12 млн євро і, разом з тим, сукупна вартість активів чи обсяг реалізації в Україні хоча б у одного учасника концентрації з урахуванням відносин контролю перевищує 1 млн євро.

Таким чином, під вплив даної норми потрапляють практично усі середні та крупні компанії України. Для порівняння, в країнах ЄС, США, Канади та Японії ці нормативи як мінімум в 100 разів вище. Сьогодні просто необхідно наблизити вказані показники до розмірів, що прийняті в більшості розвинених країн світу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших робіт у даному напрямку. Сьогодні концентрація та погоджені дії з визначення умов можуть бути дозволені Кабінетом Міністрів України, навіть якщо є заборона Антимонопольного комітету. Кабмін є вищим органом виконавчої влади, тоді як Антимонопольний комітет – це орган зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту економічної конкуренції.

Таким чином, антимонопольна політика прямо впливає на соціально-економічний розвиток держави: обсяги виробництва продукції, продуктивність праці, ціни, прибуток компанії та їхні податкові відрахування, обсяг інвестицій, економічне зростання, конкурентоспроможність господарюючих суб'єктів на глобальних ринках. Крім того, конкурентні правила повинні використовуватися таким чином, щоб стимулювати як підвищення добробуту споживачів, так і ефективний розподіл ресурсів із обмеженим доступом, а також сприяти економічному росту держави в цілому, вирішенню соціальних, екологічних та інших проблем.

Удосконалення антимонопольної політики, законодавства правил контролю над злиттям та поглинанням в Україні повинно стати потужним поштовхом для створення інноваційних та конкурентних компаній з кінцевою метою забезпечення доступу споживачів до більш досконалих, дешевих та різноманітних товарів та послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кравченко Ю.* Природні монополії в економіці України // *Економіст*. – 2007. – №12. – с. 46 – 48.
2. *Кривуцький В. В.* Державне регулювання діяльності природних монополій: автореферат дисертації. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2005. – 24 с.
3. *Іванова О. Б.* Формування та регулювання цін: підприємств – природних монополій.: автореферат дисертації. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2006. – 24 с.
4. *Киндзерский Ю., Паламарчук Г.* Проблемы национальной конкурентоспособности: приоритеты конкурентной политики в Украине // *Экономика Украины*. – 2009. – №8. – с. 19 – 20.
5. *Про захист економічної конкуренції.* Закон України від 11.01.2001 р. №220-III // *Монополізм та конкуренція в Україні.* Нормативна база. – К.: КНТ, 2003. – с. 40 – 79.
6. *Биконя С. Ф.* Поведінка монополій в умовах перехідної економіки // *Актуальні проблеми економіки*. – 2005. – №5. – с. 4 – 14.